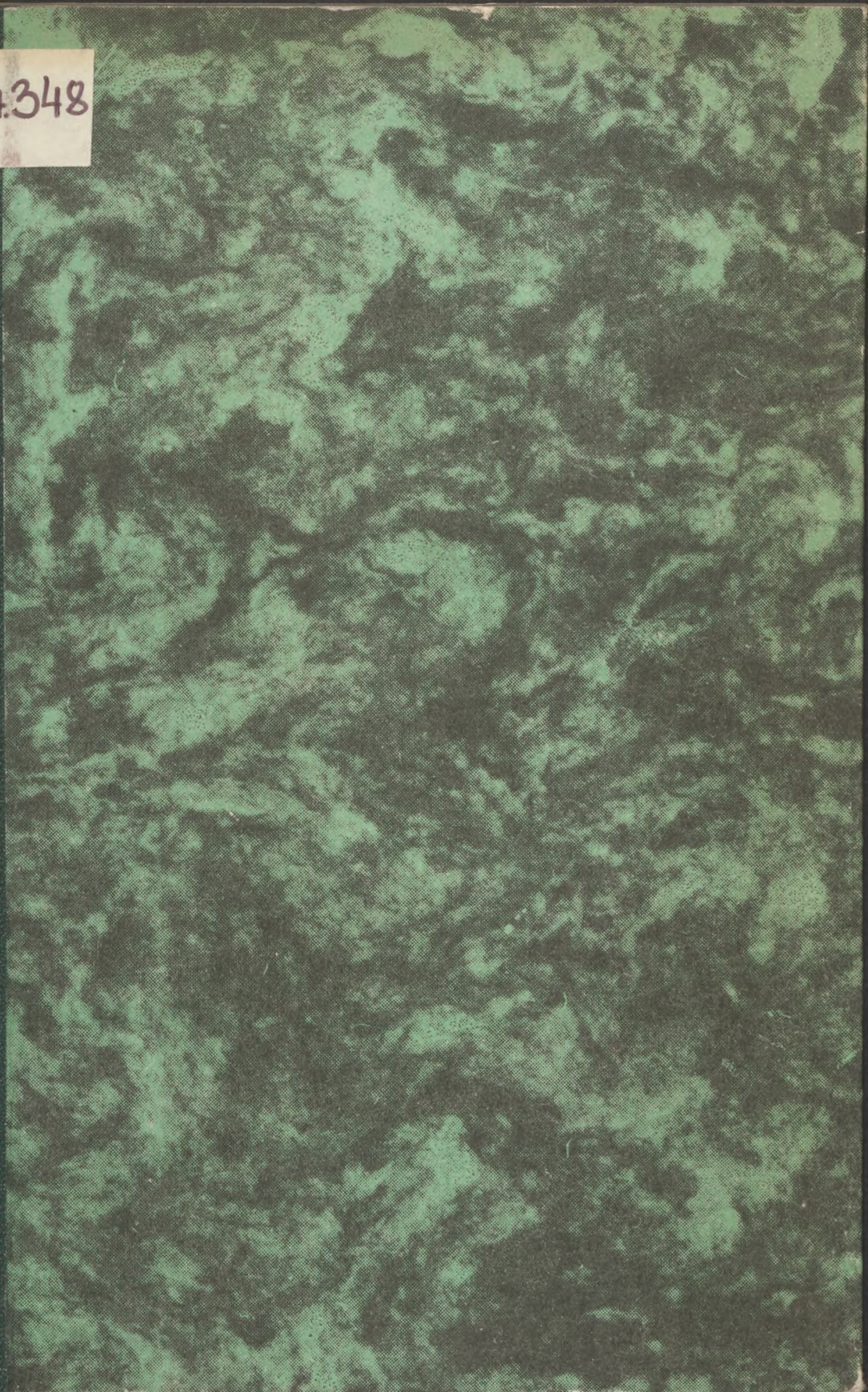
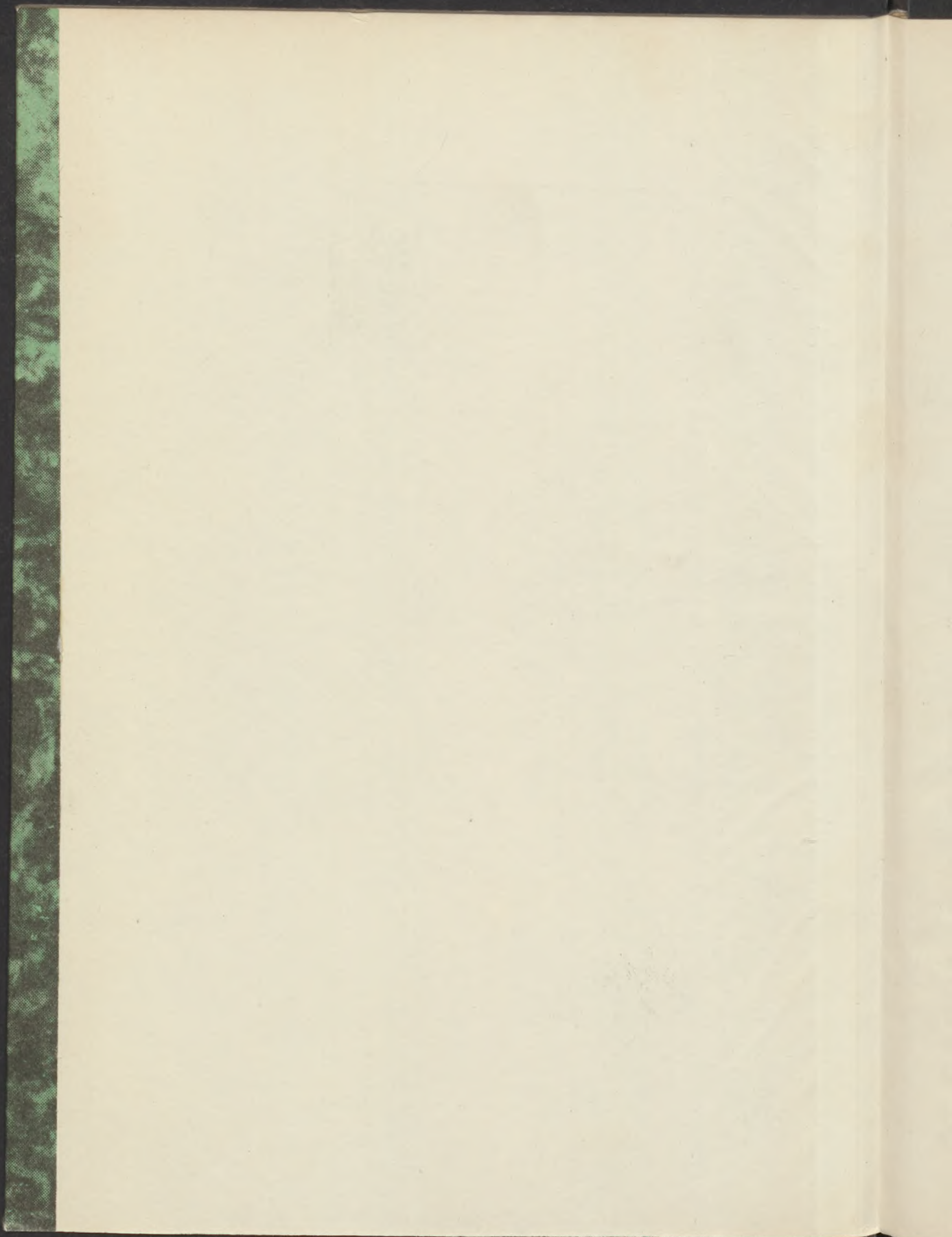
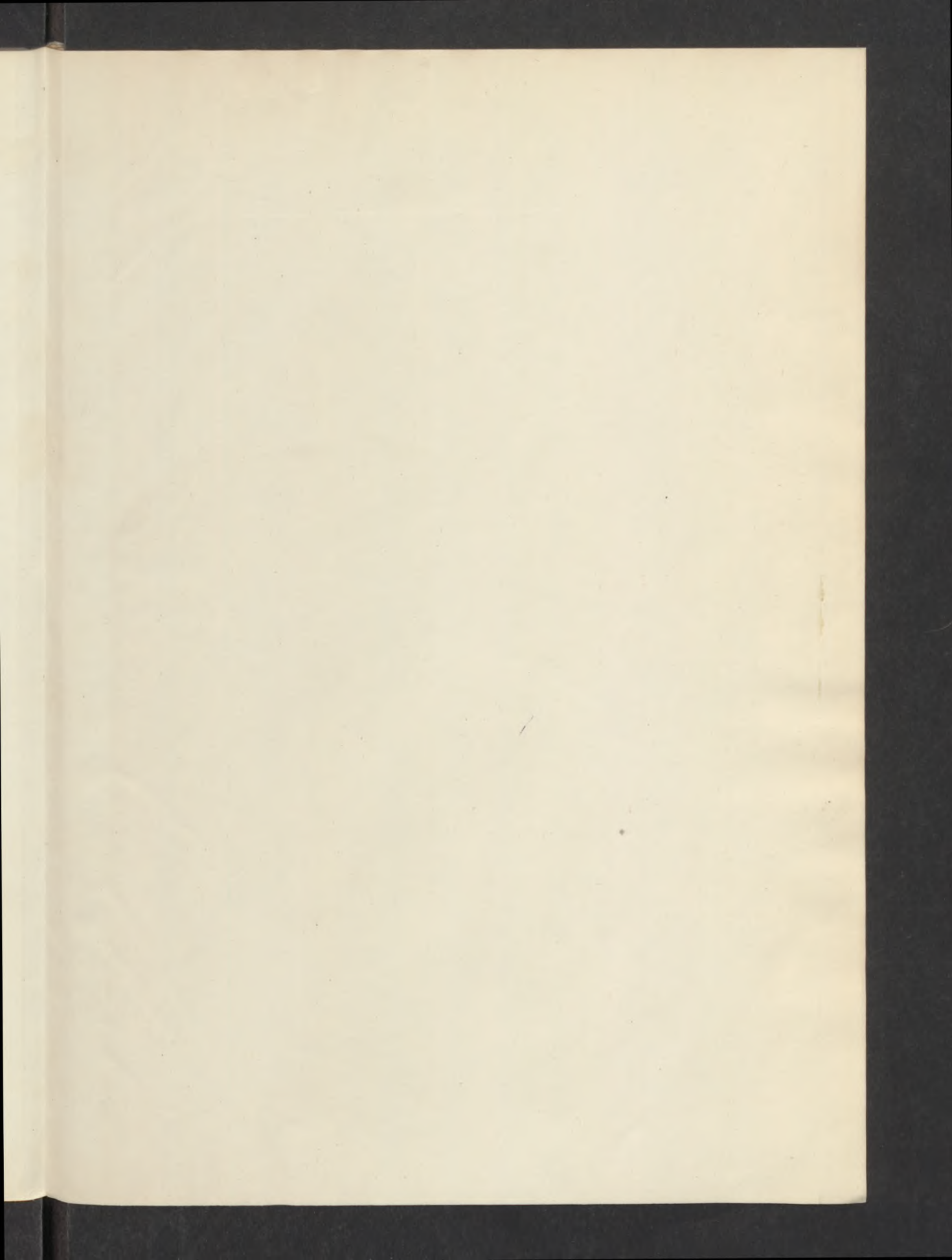

614.348

614348

Különlenyomat
a Természettudományi Közlöny 1934. évi január 1—15. számából.

Rapancs

614348

Országos Széchényi Könyvtár

Leltári szám:

V1076-9315/1963

Mi van a csillagokban?

Mikor valakinek a tudományát nagyon meg akarjuk tisztelni, azzal hízelgünk, hogy érti a csíziót. MELICH JÁNOS kimutatta, hogy ez a népies szólásmód csak a mult század első felében támadt és a népies naptárak régimódi csízió nevén alapszik, mert a nép körében a mult században a csízió-naptár képviselte a tudomány netovábbját.¹

Csízió néven magyarul is több naptárunk jelent meg. Már a XVI. század is termelt magyar csíziót nyomtatásban, de éppígy adtak ki csízió címen naptárakat a mult században is, sőt még korunkban is megjelenik egy-egy csízió-naptár a ponyván. Hogyan változott meg a csízió szó értelme ez alatt az idő

¹ MELICH J.: A legrégibb magyar csízió. Magyar Nyelv. 1918.

alatt, legjobban megértjük, ha egymásmellé állítjuk egy mult századi és a régi csízio-naptár teljes címét. Egy 1815-ben megjelent csízio-naptár címe ezt mondja: „Cisio, azaz az astronomiai tudománynak rövid értelemmel való leírása“, ellenben HELTAI GÁSPÁR 1592-ben így címezi könyvét: „Cisio magyar nyelven és az ég járásának és csillagoknak külön-külön természetinek folyásából való praktika, melyből gyermekeknek születéseknek természetek és a napoknak mivolta megismertetnek, azaz magyar planétás könyv.“ Tehát a XIX. században a csízio már az „asztronómiai tudományt“ jelenti, holott a XVI. században még külön valami volt a csízio, amelyhez „és“ csatolta a csillagászati tudományt.

A XVI. századdal elmaradnak a nyomtatott betűk tanúságai, a régebbi multban már csak az írás tájékoztat a csízioról. Amit a középkor ismert és használt csízio néven, az csak a XV. században jelentkezik magyar fordításban, egyébként azonban latinnyelvű, s ha a csízio szó eredetére vagyunk kíváncsiak, a latin csíziora kell figyelniünk. A középkorban a csízio sohasem jelenti egy egész naptár tartalmát, hanem különálló valami, havonként elosztott, 12 páros sorból álló vers, amely az ünnepek és a napokra rendelt szentek nevének kezdő szótagjaiból készült, állítólag könnyebb megjegyezhetőség céljából. Például a januárra írt csízio így szól:

Cisio Janus Epiph sibi vendicat Oc Feli Marcel
Prisca Fab Ag Vincen Thim Paulus nobile lumen.

Ebből most már könnyen megtudjuk, hogy a csízio név a csízio vers első szava. Jelentése is kiderül, mihelyt a januári csízio értelmét kiböngésszük. A folyamatos összevonás és a verses (hexameteres) forma tudniillik csak a könnyebb megtanulást szolgálja, aki e „titkos“ szavak értelmét ki akarja hámozni, alkotó elemeire kell bontania az értelmetlennek látszó szavakat. Felbontás után így alakul a januári csízio:

Ci.	si.	o.	ia.	nus.	e.	piph.	si.	bi.	ven.	di.	cat.	oc	fe.	li.	mar.	cel.
1					6							13	14	16		
Pris.	ca.	fab.	ag.	vin.	cen.	thim.	pau.	lus.	no.	bi.	le.	lu.	men.			
18		20	21	22		24	25									

Tehát a csízio minden szótagja a hónap megfelelő napját képviseli, de az ünnepek azzal tűnnek ki, hogy a megfelelő szótag — ezek alá könnyebbség kedvéért számokat írtam — értelmileg is kifejezi a nap jelentőségét, sőt a hozzáfűződő szótagok elfoglalják a hétköznapi helyét is. Január elseje Jézus körülmételésének napja, latinul Circumcisio Domini, ezt jelenti a januári csízio első szava, amely tehát a latin cisio s olaszos hatás alatt terjedt el csízio kiejtésben. A többi szó megértéséhez ezeket kell megjegyeznünk. Sibi, vendicat, nobile és lumen töltékszavak a szótagok 31 számához, epiph Epiphaniis, oc Octava, feli Felix stb.

Külföldi adatok alapján tudjuk, hogy az első csízioék a nyugati országokban a XII. században keletkeztek 1173 és 1208 között. Kétségtelen, hogy akkor a csízio nagy vívmánynak tekintették s bármilyen bonyolultnak látszik is a mai ember szemében, el kell ismernünk, hogy nagy a jelentősége. Ezt mutatja, hogy Magyarországon is hamarosan megjelent az első csízio. Ugyanaz a kódex őrzi,

amely a legelső magyar nyelvemléket, a régen rommá lett boldvai monostorban a XIII. század elején készült Pray-kódex. Miként ZALÁN MENYHÉRT nemrégiben kimutatta, a Pray-kódex bejegyzései között a csízión és naptáron kívül sok egyéb olyan részlet is olvasható, amelyek akkor is a csízió kíséretében szerepelnek, amikor a csízió már az egész naptár tartalmát jelenti. Vagyis a Pray-kódex nemcsak a középkori — szűkebb — értelemben vett, hanem a későbbi — tágabb — értelmű csízió tekintetében is az első magyar forrás.¹

A Pray-kódex naptára középkori naptár. Akkor még nem az volt a célja a naptárkészítőnek, hogy az évi naptárt elkészítse, hanem hogy megmagyarázza és a számtani és csillagászati elemek ismertetésével lehetővé tegye esetről-esetre, évről-évre valamely nap jelentőségének megállapítását. Az ilyen naptárt akkor számtani — computus — naptárnak nevezték. „Ha részekre bontjuk a Pray-kódex naptárát — írja ZALÁN —, azt találjuk, hogy alkotó elemei a következők: aranszám, littera terminorum, littera dominicalis, a naptári napok minden napra egy vagy több szent ünnepével, az egyházi év ünnepei, a hónapok állatkörjegyét jellemző vers, a szerencsétlen napok jegyzéke versben, a hónap napjainak és holdjainak száma, a nap valamelyik csillagkörbe való belépése, csillagászati bejegyzések, évszakok kezdete, bizonyos nagy egyházi események határozott dátuma, minden hónapra egészségi szabály, magyar nekrológ és történeti bejegyzések.”

Ha röviden akarjuk magunkat kifejezni, azt mondhatjuk, hogy a középkori, később csíziónak nevezett, naptárban a napoknak, heteknek és hónapoknak nemcsak csillagászati, egyházi és történeti, hanem a jelképtan elve alapján elképzelt természettudományi jelentősége is helyet kapott. A csillagászat éppen ennek segítségével hódította meg az emberiséget, a naptárban minden más tudománynak fölibe kerekedett és az egész régi természettudományt magába olvasztotta. Élet és halál, egészség és betegség, múlt és jövő mind függvényévé lett a csillagoknak. Aki a naptárt meg akarta ismerni, főként azt várta tőle, hogy megtanítsa arra, mi van a csillagokban.

A naptárolvasó azonban nem volt csillagvizsgáló s így természetesen csak a kész eredmények érdekelték, a napra, hétre, hónapra szóló előírások, jelentések. Ebből a leegyszerűsített asztrológiából két példát mutatunk be. Egyik a hét napjainak jelentőségét tünteti fel a gyermek születésében. Ki milyen napon születik, más és más lesz a természete és ebből esetleg már halálára is lehet következtetni. A Pray-kódex naptára íme ezt tanítja a gyermek születéséről: „Die Dominica qui natus fuerit, magnus erit et splendidus. Feria II. fortis erit, et Feria III. cupidus erit et de ferro morietur. Feria IIII. tractator regni erit. Feria V. effabilis erit et honorificus. Feria VI. vitalis et multum luxuriosus. Sabato raro vitalis erit.” Tehát, aki vasárnap születik, nagy lesz és híres. Aki kedden, erős lesz. S így tovább.

Ennél és a hasonló részeknél sokkal érdekesebb a Pray-kódex hónapoként előírt egészségi rendelkezése. Amit ma egészséges életmódnak, a betegségek megelőzésének nevezünk, ezek a régi egészségi tanácsok kétségtelenül előfutárai. Hogy milyen nagy szerepet játszottak a magyarság életében évszázadokon át,

¹ ZALÁN M.: A Pray-kódex forrásaihoz. Magyar Könyvszemle. 1926.

bizonyítja, hogy a Pray-kódex elkészülte óta, tehát hét századon át számtalanszor újra és újra megjelentek a magyarországi naptárakban, előbb természetesen mint magas tudomány latin nyelven, a XVI. századtól kezdve azonban magyar fordításban is. Megvannak ezek az egészségi szabályok abban a már említett, nép számára készült csízióban is, amely 1815-ben látott napvilágot. Noha a Pray kódex és e csízió-naptár közt kerek 600 esztendő a távlat, mégis könnyű ráismerni a kapcsolatokra.

Pray-kódex egészségi szabályai
(XIII. század eleje)

Cisio egészségi szabályai
(1815)

Január.

Mense Januario nullo modo sanguinem minuas et lectuarium accipias, mane de vino globos III bibe, pocionem accipe gingerib bibe et Reuponticum ad solutionem.

Boldogasszony havában igyál jó bort és ha vagy⁶ édes italt. Az ürmös bor mejjednek⁷ ellen igen jó; borssal és füvekkel⁸ aperált étkek hasznosak, azonképen⁹ tartáriumok és eleven gyömbér; megehető¹⁰ a kövér disznópecsenyét, kolbászt és ludat mustárral vagy borsos ecettel. Eret ne vágass.

Február.

Mense februarii de pollice sanguinem minuat.

Böjtelő hóban megőrizd magadat minden hevesítő nedves eledelektől, káposztától, salátától és goromba nehezen emészthető húsoktól, lágy purgáció után vágasd a főhöz szolgáló eret a hüvelyked megett; szemedre gondot viselj, hogy meg ne homályosodjanak, ahhoz pedig szolgál a köménymag, kapor és apiummag, reggeli hányás, azonképen a fürdő is. Lúdhúst és kékkáposztát eltávoztasd, étkeid füvekkel legyenek temperálva, a sebes hidegek ártanak.

Március.

Mense Martio dulce ieiunus comede et dulce bibe, agrimoniam coctam, radices confectas et assum balneum, sanguinem non minuas, nec solutionem accipias, que solucio febres generat. Pocio sit ruta et levestico.

Böjtmás hóban eret ne vágass, semmi purgációt ne végy hozzád, édes italt igyál, édes étkekkel élj, egyél mustárt és tormát ecettel, fürdő hasznos, rutát vess borba, akit iszol, jó a levestikum is sályával, spikával, tárkonnyal, borssal és gyömbérrel egyetemben.

Április.

Mense aprili bonum est sanguinem minure. Pocionem ad solutionem accipere, carnes comedere, sanguinem inter cutaneum minuere. Calido usitare. Stomachum purgare, ungento calistico usitare, a radicibus abstinere, que scabiem et puriginem generant. Pocio de vetonica et bibinella accipienda.

Szent György havában eret vágathatsz, kiváltképen a cefalikát, ki használ mind fejednek, mind mejjednek, a köpölyözés hasznos; ne egyél semmiféle gyökeret, tiszta bort igyál, kiben álljon sarlófű és pimpinella. Haslágylító szirupot igyál, a tehénhúsak békét hagyj, bárányhúst egyél, kecskegyömlőjét, tyúkhúst és folyóvízbéli halakat. A fürdő hasznos.

Május.

Mense maio nullius animalis caput nec pedes comedat. Calido usita calidum bibe, purgacionem capitis fac venam epaticam incide, pocionem ad solucionem accipe, cataplasma is capite pone, oculos turbulentos sana, puriginem manduca, urinam cura, balneum usita, olera frigida usita. Pocio absincium et semen funiculi, pocionem ad solucionem accipe et cibis frigidis uti.

Pünkösdi havában jó eret vágatni, kiváltképen a basilikát, mely szolgál a gyomor, tüdő és oldal fájdalom ellen orvossággal élhetsz és purgációval, hasznos a kádfördő és az írók vaj édes tejjel egyetemben. Igen hideg italt ne igyál, semmi állatnak a fejét és lábát ne egyed, vizeletindító orvossággal élj, hivesítő parékat főzess apró bortonjával, a te borodba vess ürmöt és levestikumot és úgy igyad, forrásból éhomra innya hasznos.

Június.

Menso iunio cotidie de aqua frigida calicem bibe ieiunus, cervicem nec vinum bibas, lac coctum et melleum bibe, sinape usita, salviam et rosmarinum bibe, quia cerebrum humeros perfricat.

Szent Iván havában óvd magadat sok álomtól, érvágástól és sok borsos étkektől, füsttől és sok ideig sóban állott hustul, egyél salátát és egyéb partékát. Estve a lábaidat megmossad meleg vízben, reggel forrásból ihatol, ne böjtölj sokáig, igyál forralt tejet, vacsora után almát egyél, ne igyál se méhsert, se szalatt sert, borodban legyen ruta, sarlófű és sálya, és arról igyál.

Július.

Menso julio sanguinem non minuas, pocionem non bibat et rutam usita, flores apii et flores uve bibe, plenum calicem de aqua frigida ieiunus bibe propter colera solvenda.

Szent Jakab havában megoltalmazd magadat borsos étkektől és egyéb hevitő ételektől, édes nedvű liktáriomtól, eret ne vágass, ne élj purgációval, békét hagyj Vénusznak, fürdő árt, sokat ne aludjál, italodban tarts sályát mind virágostól, ürmöt és ezerlevelű füvet.

Augusztus.

Mense augusto caules et malvas non comedat, grimoniam manducat cervisiam nec medum bibas. Pulegium ute salvia clara cum parum pipere utere.

Kisasszony havában igen mértéktelenesen élj, ha akarod magad a betegségtől megoltalmazni. Ne egyél káposztát, sem oly dolgokat, amelyek szaporítják a melancholiát. Sáros tóhalaktól és csikoktól ójjad magadat. Ne igyál se méhsert, se szalatt sert, utifüvet, polét és agri-moniát tarts borodban, alkalmas borsos étkekkel élhetsz, eret ne vágass, reggeli kihányás igen hasznos.

Szeptember.

Mense septembre buccellas lacte comedat et omnia quevis accipi possunt, quia omnes fructus in hoc tempore confecti sunt. Lac ieinus bibat, costo aut grano mastice aut vetonica cum pipere utere.

Szent Mihály havában éhomra igyál kecske- vagy juhtejet, mindeneket szabadon ehétel, igyál borsos és székfüves bort, italodban álljon sálya és sarlófű, apró bojtörjával egyetemben, nem árt, ha borsos tyukhust eszel, eret is vágathatsz, purgációval is élhetsz.

Október.

Mense octobri racemis utantur et mustum bibant, corpus sanat solucionem facit. Lac caprinum ieiunus bibe propter sanguinem. Pocio gariofilum cum pipere et savina cum sal.

Mindszent havában szabadon ehetel mindeneket, kiváltképen sülteket, jó bort igyál és tiszta mustot, ha kaphatod, borodba, kit iszol, tarts sályát, disznóhust is ehetel, borsos étek sem árt, igyál kecske- és juhtejet, élhatsz purgációval és érvágással.

November.

Mense novembri de asso balneo abstineat. Pocio cinamomum ysopum et satureiam pro stomacho utere.

Szent András havában tyukmonyat és mézet egyél, árt a tehénhus és a gyümölcs, a fürdő nem hasznos, békét hagyj Vénusznak, semmi állatnak a fejét meg ne egyed, keveset igyál, italodban álljon borsfü, sálya és isóp, főzz italt galganummal, fahéjjal, spikával, gyömbérrel és ezerlevelű füvel, purgációval is élhatsz.

December.

Mense decembri bonum est venam capitaneum incidere et omnia genera venarum quia in hoc tempore omnes humeros parati sunt. Pocionem siccam bibe.

Karácsony havában gyakoroljad a hust, egyél meleg és hevítő étkeket, nem árt ezokáért a borétek és a jó bor, kibén áztattak tárkonygyökeret, gyömbért, spikát, fahéjat és sályát, a füves liktáriom is hasznos, de ne egyél káposztát, élhatsz mind érvágással mind köpölyözéssel.

Ilyen nagyfokú egyezés két szöveg közt nem lehet véletlen. Kétségtelen, hogy a Pray-kódex naptárírója és korunk magyar csíziójának írója közös forrásból merítettek, ha nem is mindjárt első kézből. Az 1815-ben kiadott csízió címlapján ezt olvassuk: „KIRÁLYHEGYI JÁNOS írásából magyar nyelvre fordítottatott és sok helyen meg bővítettett.” Hogy ki légyen ez a nevezetes KIRÁLYHEGYI JÁNOS, nem nehéz kitalálni. Elég, ha magyarosított nevét visszafordítjuk az eredeti latinra s így olvassuk: JOHANNES REGIOMONTANUS. A németek is használták Königsberger nevét. A XV. századnak ez a kiváló csillagásza tehát a magyar csízió szerzője. S ezzel a megállapítással egyszersmind az összes magyar csíziók szerzőjét megtaláltuk, mert a XVI. századtól a XIX. századig napvilágot látott magyar csíziók mind REGIOMONTANUS csíziójának fordításai.

Ámde REGIOMONTANUS korát is évszázadok választják el a Pray-kódex korától. Tehát kell lennie REGIOMONTANUSnál régibb forrásnak is, amelyből egyrészt REGIOMONTANUS, másrészt már régebben a Pray-kódex bejegyzője merített. Ez a forrás, miként a Pray-kódex naptárának eredetére nézve ZALÁN kimutatta, BEDA VENERABILIS (674—735), a középkor bencés enciklopedistája, akit a középkorban használt *Computus vulgaris seu Ephemeris* című naptár szerzőjének szoktak tartani. ZALÁN párhuzamosan közli BEDA és a Pray-kódex egészségügyi szövegét. Az egybevetésből kiderül, hogy a Pray-kódex írója nem ugyanazt a forrást (másolást) használta, mint BEDA műveinek újkori kiadója, azonban kétségtelen, hogy a Pray-kódex, s most már hozzátehetjük, és REGIOMONTANUS naptárának egészségügyi szabályai a Computusból származnak.

Ilyen megállapításnak nemcsak forrástani szempontból van jelentősége, hanem a másolt szövegek megértéséhez is elengedhetetlen. Ha például a magyar csízio egészségügyi szabályaiban olvasott növénynevek jelentését meg akarjuk fejteni, vissza kell nyúlnunk egészen BEDA eredeti szövegéig. A magyar csízioiban többször szerepel az apró bojtorján és a sarlófű. A Pray-kódexben több hónap előírásában olvassuk az *agrimonia* szót, amely tudvalevőleg az apró bojtorján latin neve. Azonban ERNYEY JÓZSEF már régebben kétségbevonta, hogy a Pray-kódex agrimoniája apró bojtorjánt jelentene.¹ BEDA eredeti szövege a márciusi és augusztusi előírásban nem is használ *agrimoniát*, hanem márciusban *agramen coctum*-ot, augusztusban *agraminát*-t (*agramina comedant, agraminát egyenek*). A magyar csízioiban a márciusi előírás azt tanácsolja: „egyél mustárt“, tehát a Pray-kódex márciusi *agrimoniája* kétségtelenül nem apró bojtorján.² Viszont BEDA szeptemberi előírása így szól: „Potio sit agrimonia et apii semen“, tehát az apró bojtorjánt is ismerték már BEDA korában. Nagyon érdekes a sarlófű dolga is. Sarlófű nevet hord ma a *Falcaria vulgaris*. Régebben azonban a *Veronica officinalis* magyar neveként szerepelt füveskönyveinkben. A csízioiban a *vetonica* fordítása. Hogyan jutott a magyar csízio fordítója a sarlófűhöz, csak akkor mondhatnánk meg, ha ismernők azt a Regiomontanus-kiadást, esetleg német fordítást, amelynek nyomán készült. Gondolhatunk egyebek közt a *vetonica* és *veronica* összetévesztésére is. Mindenesetre kevésbé vall a fordító jártasságára az ezerlevelű fű is, amely nyilván a *millefolium* megfelelője, ennek pedig egérfark vagy cicafark a használatos magyar neve

BEDÁVAL azonban korántsem fejezhetjük be nyomozásunkat. A kiváló angol enciklopedista, mint általában a középkori szerzők legtöbbje, csak könnyen használható formába öntötte az ókor tudományos hagyományait, és a helyi viszonyokhoz alkalmazta. A Computuson kívül sok más természettudományi munkáját ismerjük, legalább is a történelem még több más munkát tőle származtat, ezek közül nem egynek találjuk nyomát a Pray-kódex bejegyzéseiben. Azonban mindezek régebbi szerzők közvetítésével ókori szerzőktől, például az egészségügyiek HIPPOKRATESZTŐL erednek. A görög orvos sem a végső forrás, hanem Nyugat-Ázsia ókori civilizációjának tűzhelyéig nyomozhatjuk a csízios tudományok forrásait.

És ez magyarázza meg a régi természettudomány csillagászati, asztrológiai rendszerét. Szumir földön és Babilóniában nőtt nagyra az asztrológia, ott kerekedett minden más tudomány fölibe, ott támadt az első természettudományi rendszer a csillagászat uralkodó jegyében. Ma ezt a rendszert, melynek utolsó alkotásai a csízioók voltak, babonáknak, komolytalan dolgoknak tartjuk. Akkor a tudományok óriási haladását jelentette, mert sikerült vele a legprimitívebb fokról, a sámánizmusból fellépni a következő lépcsőfokra.

¹ ERNYEY J.: Az *Agrimonia eupatoria* és *Eupatorium cannabinum* farmakobotanikai vázlata. M. Gyógysz. Társ. Ért. 1927.

² Már XV. századi latin-magyar szójegyzékíróink zavarba estek ennek a két hasonló latin szónak lefordításakor. A Schlágli szójegyzékben *agrimonium* aproboytorian, *agmonia* kisdied fiu; a Besztercei szójegyzékben *tintinabulus* apro boythoryan, *agmoia* kis boytorian, *agrimonium* ebtey. A „szabad“ fordítást nem korunkban találták ki!

A magyar kultúra történetében is ez határozza meg a Pray-kódex naptárának, csíziójának és egyéb bejegyzéseinek jelentőségét. Ezzel a legrégibb magyar „csízióval” a magyar természettudomány is eljutott a sámánizmus fokáról az asztrológia lépcsőjére. A szerteszórt természeti jelenségek először kapcsolódtak egy rendszerbe az első magyar természetvizsgáló előtt. A Pray-kódex bejegyzéseinek írója volt az első magyar, aki a nagy kérdést intézte a természethez: Mi van a csillagokban?

Dr. Rapaics Raymund.

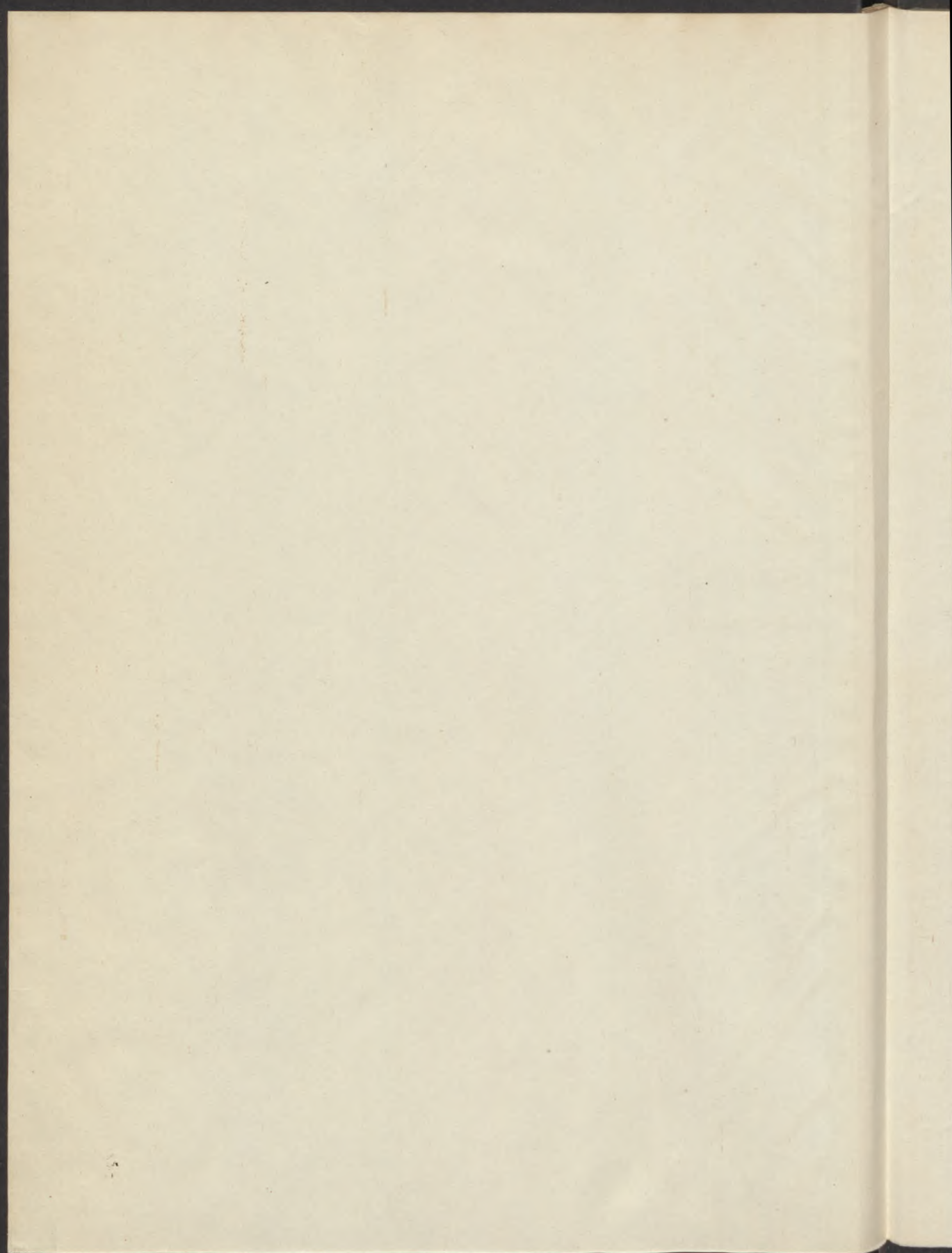
Felelős kiadó: Dr. Rapaics Raymund.

19.966. — Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. VIII, Múzeum-körút 6. szám.

1973 MAR 16

